

Een pijp ter gelegenheid van de bouw van 'Stadion Feyenoord' in 1937. Zie pagina 51

Koorddanser in beeld.
Zie pagina 60

Nieuwe vondst Willem III pijp.
Zie pagina 58

Koorddanser in beeld

Piet Smiesing (pk.smiesing@tiscali.nl)

De koorddanser werd vanaf 1706 tot ver in de negentiende eeuw door verschillende Goudse pijpenmakers als fabrieksmerk gebruikt. Dit figuurtje met een omvang van slecht enkele millimeters vinden we vooral op de hiel van de befaamde Goudse lange pijpen.

Het diende als fabrieksmerk om het product te onderscheiden van die van de concurrent. De koorddanser wordt ook aangetroffen als zijmerk op korte pijpen. Deze afbeelding is tijdens het roken duidelijk zichtbaar en wordt mogelijk door de roker niet alleen om het merk maar ook om de afbeelding gekozen. Afbeeldingen op pijpen hebben vaak ook een symbolische betekenis, zoals we al zagen bij het merk 'de man met de ster' tijdens Drie Koningen. (1) We vinden hiervan ook enige voorbeelden in het artikel 'Spreekwoordelijk verbeeld'. (2) De auteurs doelen hierbij op afbeeldingen op pijpenkoppen, die verwijzen naar spreekwoorden. We zien onder andere op afb. 4 in dit artikel op de linkerkant van een trechtervormige pijpenkop een koorddanser afgebeeld en rechts een struisvogel met een hoefijzer in de sneb. Aan de struisvogel wordt het *spreekwoord* 'Om ijzer te verteren is eene struisvogelmaag nodig' verbonden. De koorddanser wordt hierbij niet in verband gebracht met een spreekwoord, maar als pijpenmakersmerk. Mijns inziens wordt ook hier met de koorddanser een bekend gezegde uitgebeeld. Immers dansen op het slappe koord, is spreekwoordelijk, iets ondernemen of doen waaraan groot risico verbonden is.

De koorddanser op het slappe koord

Toen pijpen met afbeeldingen van koorddansers op de markt verschenen, waren de kunsten van deze artiesten vooral op kermissen te zien. De bekende historicus Schotel vertelt hierover: *"Veel schik hadden onze kermisgasten in de buitelaars en koorddansers. die, 'wonderlijk opgetooid' op tusschen twee bontgeverfde palen in de hoogte oplopende gespannen koorden allerlei kunsten verrichten, dansten en dartelden..."*. Het was een riskante onderneming, want Schotel vervolgt: *"Meermalen werden zij van de kermissen geweerd, 'om hun gevaarlijke actien', en op de catechisatiën leerde men, dat het koordansen strijdig was met het zesde gebod, om: "dat se haer moetwillighlick in gevaer begeven."* (3)

Als we de afbeeldingen van koorddansers op pijpenkoppen vergelijken met de beschrijving van Schotel: *"in de hoogte oplopende gespannen koorden ... en tusschen twee bont geverfde palen* dan moeten we vaststellen, dat het koord op de afbeelding op pijpen niet tussen palen is gespannen,

maar tussen twee stel gekruiste stokken. Op dezelfde pagina van de beschrijving in Schotel vinden we een afgebeelde prent, met het onderschrift "Koorddansersspel". We zien hierop in een grote ruime (boeren)schuur twee podia, waarop op ooghoogte, allerlei kermisactiviteiten plaats vinden. In het midden, tussen de podia, is een breed pad waar de kermisgasten zich bewegen en vermaken met de capriolen van de kermisklanten. In dit middenpad, is ook hier het koord gespannen tussen twee stel gekruiste houten staken. Hoog boven de bewonderaars, toernt op het koord met balanceerstok een prachtig uitgedoste joffer met wijde rokken en een strak gesteven, ronde kanten kraag. (afb. 1)

Afb. 1. Koord-
dansers-spel (uit:
Schotel)

Koorddanser als pijpenmakersmerk in Gouda

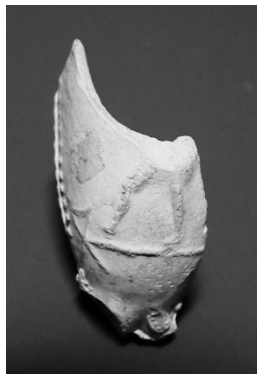
De koorddanser werd in Gouda door een zestal pijpenmakers, twee eeuwen lang als merk op de pijpen aangebracht. In mijn merkenverzameling heb ik twee fraai geglasde, ovale pijpenkoppen van lange Gouwenaars, met deze hielmerkjes. De stempels van deze miniatuurtjes, waarop de danser al balancerend met balanceerstok is te zien, zijn ware kunstwerkjes. Bij nauwkeurige bestudering met de loep blijkt dat de figuurtjes zelfs een ragdunne, breekbare, lange pijp in de mond hebben. Beide merkjes verschillen; op het merkje van de grootste pijpenkop, (hoogte 5 cm) is geen koord te zien, maar gebruikt het figuurtje de onderste parelrand van het merk als koord. (afb. 2) Op het kleinste kopje, (hoogte 4,6 cm) ontbreekt rond het merk de parelrand, maar is de opstelling compleet met koord. (afb. 3) Gezien de bijmerken, de Goudse wapentjes, zijn deze Utrechtse bodemvondsten in Gouda gefabriceerd en ná 1739 in omloop gebracht.

Afb. 2. Hielmerk
koorddanser. 1739-
1800. Vindplaats
Utrecht.

Afb. 3. Hielmerk
koorddanser. 1739-
1800. Vindplaats
Utrecht.

In het aangehaalde artikel 'Spreekwoordelijk verbeeld' wordt, hoewel op de afgebeelde kop geen initialen zijn aangebracht, de Goudse fabrikant Jacobus Tubal genoemd als mogelijke fabrikant van de pijp met de koorddanser en struisvogel. Er wordt verwezen naar een bestaande pijpenkop met de koorddanser en de initialen ITB en op de andere zijde de Goudse toren plus de letters GT. De afbeelding van deze pijpenkop vond ik terug in 'Het Europese pijpen-prentenboek'. (4) Net boven de hiel zijn onder het koord de initialen ITB toegevoegd van Jacobus Tubal, die van 1706 tot aan 1743 eigenaar van het merk was. Aangezien het merk GT niet in het Goudse merkenbestand voorkomt, mogen we zondermeer aannemen dat de G voor Goudse en de T voor Toren staat. (5)

Afb. 4a-b. Man in de boot en
koorddanser. 1739-1800.
Vindplaats Utrecht

Op een in Utrecht gevonden klein fragment is op de linkerzijde nog net een man in een roeiboot zichtbaar en rechts het onderstel van een koorddanser op het koord. De roeier zit rustig in zijn boot, terwijl als tegenhanger

op de andere zijde de koorddanser halsbrekende toeren vertoont! Op de naden is een geparelde versiering zichtbaar. De twee Goudse wapentjes plus S, geven aan dat deze pijp na 1739 in Gouda werd gefabriceerd. We hebben hier dus nog een Gouds pijpenmakersmerk, nl. de 'man in de boot'! Dit merk werd na 1739 tot 1807 door een aantal pijpenmakers gebruikt, die echter geen recht hadden op het gebruik van het merk de koorddanser! (6)

Eveneens hadden de fabrikanten die het merk 'de koorddanser' in bezit hadden, geen recht op het merk 'man in de boot'. Zo blijft dit een raadselachtig dubbelmerk! (afb. 4a & 4b)

Koorddanser in andere productiecentra

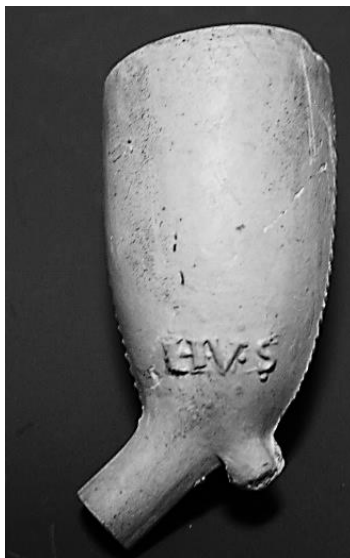
Sporadisch worden pijpenkoppen gevonden met de koorddanser als zijmerk. De merken komen voor op korte pijpen, die o.a. in Gorinchem en Utrecht werden vervaardigd. In Gorinchem werkten twee pijpenmakers, die de koorddanser op de pijp zetten. Johannes Ophuyzen de jonge (7) was van 1755 tot 1805 actief en merkte zijn pijpen met beeldmerken met zijn initialen IOH. De andere pijp met de koorddanser, gemerkt met KW, werd uit de stadswal van Gorinchem, bij de Krabsteeg, opgegraven en werd waarschijnlijk door Christiaan (Kristiaan) Wouters gemaakt. (8) Tegenover de uitdagende toeren van de waaghals op de ene zijde, zien we op de keerzijde van beide pijpenkoppen, het rustige tafereel van een roker, zittend op zijn stoel in z'n straatje, lustig aan zijn lange pijp lurkend. (afb. 5a-b).

Afb. 5a-b. Koorddanser met KW en man op de stoel. 1755-1805. Vindplaats Gorinchem, stadswal bij de Krabsteeg.

De pijp met koorddanser en pijproker, met de initialen IOH, wordt aan Jan Ophuyzen de jonge toegewezen.(9) De koorddanser werd in Gorinchem niet

als pijpenmerk geregistreerd. Bij Ophuyzen de jonge worden de merken het botje, de trekpot, en 6 aangegeven. Opmerkelijk is wel dat toen Christiaan Wouters in 1755 overleed, zijn stadgenoot Ophuyzen zijn eigen pijpenmakerij begon! Zij kunnen dus nooit tegelijkertijd hebben gewerkt. Omdat ter onderscheiding initialen zijn toegevoegd, zullen deze pijpen in dezelfde periode op de markt zijn gebracht. De pijpenmakersknecht Christiaan Wouters, die tot 1789 bij Hendrik Aalbrechts in dienst was, kan hierna in de 'Franse tijd', toen toezichthoudende gildes waren opgeheven, mogelijk voor zichzelf begonnen zijn en de pijp hebben gemaakt.

Afb. 6a-b. Koorddanser en HVS. Vindplaats Utrecht. Utrecht, Hendrik Versluys.

In Lauwerecht, een gerecht buiten de Utrechtse Weerdpoort, werkte onder andere de pijpenmakersfamilie Versluijs. Eén van deze telgen Hendrik, bekend door de complete naam Hendrik Versluys op gevonden pijpenkoppen(10), maakten pijpen met de koorddanser. Links op de kop zien we de koorddanser, compleet met balanceerstok en rechts de initialen HVS. Van deze pijp zijn twee varianten bekend waarbij de koorddanser of met het gezicht naar links of naar rechts op het koord staat (afb. 6a-b). Van elke versie zijn weer twee varianten bekend, zodat we kunnen stellen dat hij zeker vier mallen (vormen) gebruikten voor het persen van de pijp met de koorddanser.

Conclusie

Zoals als in de inleiding al werd verondersteld zijn afbeeldingen op pijpen niet alleen bedoeld als fabrieksmerk, maar brachten pijpenmakers op de kop van hun korte pijpen ook afbeeldingen aan om de roker te verleiden hun product te kopen. Beeldmerken spraken de vaak, analfabete roker eerder aan dan lettertekens!(11) Bovendien kon je al rokende je politieke voorkeur tonen of je bijvoorbeeld voor Napoleon of de Monarchie was. Dit gold natuurlijk niet alleen voor politiek maar waarschijnlijk ook voor beroepen of woonplaats. Immers een roker uit bijvoorbeeld Utrecht zal graag uit een pijpje roken, verlevendigd met het wapen van zijn stad! De vele andere afbeeldingen op pijpenkoppen, die niet als merk bedoeld zijn, worden dan wel, ter onderscheiding van die van de concurrent, voorzien van de initialen van de maker.

Noten:

1. Smiesing, 2011, p. 2366-2368.
2. Oostveen en Bonnema, 1999, p. 1137-1138.
3. Schotel, 1905, p. 282-283.
4. Augustin, 1980, p. 27.
5. Meulen, 2003, p. 35.
6. Meulen, 2003, p. 35.
7. Meulen, 1992, p. 108, pl. 43.
8. Smiesing, 2010, p. 2247.
9. Meulen, e.a., 1992, p. 88.
10. Smiesing, e.a., 1988, p. 58.
11. Engelen, 2000, p. 1233.

Literatuur:

- Augustin, A., 1980. *Het Europese pijpen-prentenboek*. Willemstad.
- Engelen, J., 2000. 'Beeldmerken als hielmerk', *PKN* 23 (90), p. 1233-1240.
- Meulen, J. van der, 2003. *Goudse pijpenmakers en hun merken*. Leiden.
- Meulen, J. van der, J. P. Brinkerink en P. von Hout, 1992. *Tabakspijpenijverheid in Gorinchem*. Leiden.
- Oostveen, J. van & A. Bonnema, 1999. 'Spreekwoordelijk verbeeld'. *PKN* 22 (86), p. 1137-1140.
- Schotel, G. D. J., [facsimile uitgave 1903]. *Het maatschappelijk leven onzer vaders in de zeventiende eeuw*. Tweede, verbeterde en geïllustreerde Uitgave, Rogge, H. C.
- Smiesing, P. K. en J. P. Brinkerink, 1988. *Onder de rook van Utrecht. Twee eeuwen tabakspijpenmakerij in Lauwerecht 1600 – 1800*. Utrecht.
- Smiesing, P. K., 2010. 'Terug naar Gorkum'. *PKN* 32 (128), p. 2244-2248.
- Smiesing, P. K., 2011. 'Zingen met de ster'. *PKN* 33 (132), p. 2366-2368.